

BULGARİSTAN'IN KARADENİZ POLİTİKASI VE AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ETKİLERİ

Nuri KORKMAZ*

ÖZET

Karadeniz'e kıyıdaş ve Rusya ile çok özel bağları olan Bulgaristan'ın Karadeniz politikasını şekillendiren farklı sebepler bulunmaktadır. Tarihsel açıdan Rusların Bulgarlar tarafından dost ve kardeş ülke olarak görülmesi ve bu bakış açısının Bulgaristan'ın yeni üye olduğu NATO ve AB gibi kuruluşlarca ters karşılanması Bulgar dış politikasında ikilemlere neden olmaktadır. Enerji ihtiyacının tamamını Rusya'dan karşılayan Bulgaristan, Karadeniz Havzası ile ilgili konularda daha bağımsız ve Avrupa yanlısı bir tutum sergilemek istemesine rağmen bunu Rusya'ya olan enerji bağımlılığının sınırladığını görmek mümkündür. Bu nedenle son yıllarda Rus gazına alternatif olabilecek farklı enerji kaynakları arayışına yönelen Bulgaristan Nabucco gibi projeleri desteklemeye başlamıştır. Avrupa Birliği'nin Karadeniz Havzası'na yönelik farklı açılımlar benimsemesi karşısında bölgede daha da etkin olmak isteyen Bulgaristan'ın bu amacı sınırlı ekonomik olanaklar nedeniyle bazı engellere takılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Karadeniz Havzası, Bulgar Dış Politikası, Rusya, Avrupa Komşuluk Politikası, Enerji Güvenliği

ABSTRACT

There are different reasons that affect Bulgaria's policy toward Black Sea region as a country which has special relations with Russia and as a Black Sea littoral state. The fact that Russia is historically seen as a brother and a friendly country by Bulgarian citizens and this approach is not shared by both NATO and EU in the same way, causes dilemmas in Bulgarian foreign policy. It is possible to observe that, as a country which is totally dependent on Russia in terms of its energy needs, Bulgaria, tries to follow more independent and pro-European policy toward Black Sea basin, but its dependency on the energy puts the limits. Therefore, Bulgaria that recently began to look for alternative energy sources to the Russian gas began to support the projects such as Nabucco. As a result of European policies launched towards the Black Sea, Bulgaria tried to become

*Yard. Doç. Dr., Bursa Teknik Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi,
nuritahir@yahoo.com

more influential actor in the region, however, failed to do so due to its limited economic possibilities.

Keywords: Black Sea Basin, Bulgarian Foreign Policy, Russia, European Neighborhood Policy, Energy Security

Karadeniz'in uluslararası alanda bir bölge olarak kabul edilmesi son yıllarda ortaya çıkmıştır. Önceleri tamamen bir "Osmanlı Gölü" gibi görünen Karadeniz, uzun yıllar Osmanlı içindeki tüccarlar tarafından ticaret yolu olarak da kullanılmıştır. Daha sonra diğer ülkelerin ve yeni sınırların ortaya çıkması bir de kıyıdaş komşuların varlığını meydana getirmiştir. Ticari çeşitliliğin artması buradaki ülkelere daha hızlı ve seri bir şekilde mal ve para sirkülasyonunun farklı alternatiflerinin tartışılmasını da beraberinde getirmiştir. İşte böyle bir ortamda Karadeniz'e kıyıdaş ülkeler ve iç bölgelere kadar uzanan ticaret yolu üzerinde bulunan ülkeler arasında bir işbirliğine gidilmesine yönelik çalışmalar başlatılmıştır. Soğuk savaş sonrası dönemde Karadeniz bir de enerji koridoru olarak ortaya çıkınca kıyıdaş ülkeler sorunları çözmek açısından farklı çözüm yolları benimsemiştir. Fakat bu ülkelerin benimsediği politikaların belirlenme süreci dış dinamiklerden çok bir de iç politikanın ürünü olmuştur. Bulgaristan da Karadeniz'e kıyıdaş ülkeler arasında gerek ülkesinde Türk azınlığın olması ve gerekse Rusya ile tarihsel açıdan yakın ilişkileri bulunması nedeniyle farklı bir perspektife sahiptir.

Bağımsızlığını kazandığı günden bu yana, Bulgaristan'ın bölgesel dış politikası bağımsızlıktan ziyade ittifaklar kurarak daha sağlam bir yer edinmek olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrası kısmen yaratılan çok kutuplu sistem ışığında, Bulgaristan Karadeniz'i normal bir deniz olarak görmüş ve daha çok ticaret amacıyla kullanmıştır. Ülkenin denize tek çıkış bölgesi olan Karadeniz'deki karasuları da bu bağlamda Bulgaristan'ın Varna ve Burgas şehirlerinde var olan donanmaları ile korunmuştur. II. Dünya Savaşı sonrası da Sovyetler Birliği'nin politikalarına destek veren Bulgaristan, Karadeniz'deki işbirliği olanaklarından yararlanamamıştır. Batılı ülkelerin yanında yer alması ve NATO üyesi olması nedeniyle sürekli eleştirdikleri Türkiye'nin yanısıra Karadeniz'e diğer kıyıdaş ülkeler sadece Doğu Bloku ülkeleri olmuştur. Soğuk Savaş sonrası yeniden başlayan çok yönlü ilişkiler neticesinde Karadeniz'de farklı işbirliği olanaklarının aranmasının yanında ilk defa Karadeniz'in bir bölge olarak yeniden inşa edilmesi gündeme gelmiştir. Bu açıdan Karadeniz'e kıyıdaş ülkeler ve burada ciddi ticari varlık göstermek isteyen ülkeler arasında farklı yapılanmalara gidilmiştir. Karadeniz sadece bir ticaret yolu olarak değil, aynı zamanda Hazar petrolünün de Avrupa'ya taşınmasında kullanılacak bir koridor olarak görülmüştür.

Bölge ülkelerinin NATO ve Avrupa Birliği gibi uluslararası kuruluşlara üye olması diğer küresel güç unsurlarının da bölgede yer alması ile sonuçlanmıştır. Bulgaristan da önce NATO'ya daha sonra da AB'ye üye olmuş bir ülke olarak Karadeniz'e yönelik politikasını çeşitli vesilelerle değiştirmiştir. Bu değişikliklerin sebebi kısmen dış politikadan kaynaklanmış olsa da, iç

politikadaki dalgalanmalar da Bulgaristan'ın Karadeniz politikasında belirleyici olmuştur. Aşağıda farklı olaylar analiz edilerek Bulgaristan'ın Karadeniz stratejisini belirleyen unsurlar incelenecek, Avrupa Birliği ve NATO gibi çok uluslu örgütlerin bölgedeki varlığı değerlendirilecektir.

Bulgaristan'ın Sosyalist Geçmişindeki Karadeniz ve Sovyetler Birliği Etkisi

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Bulgaristan Komünist cepheye yer alarak Doğu Bloku'na dâhil olmuştur. Sovyetler Birliği ile olan ilişkileri enerji ve ticaret gibi kilit alanlarda bu ülkeye bağlı olmasına yol açmıştır. Bu bağımlılık neticesinde Rusya Bulgaristan'a düşük ücretle petrol ve doğal gaz sağlarken bir taraftan da Bulgar mallarına Sovyet ülkerinde yeni pazarlar bulma imkanı tanımıştır (Katsikas, 2011: 5). Bulgaristan'ın başarılı bir kalkınma planı izlemesi ve kırsal bölgelerin de bu kalkınmaya dahil edilmesi tarım ürünlerinin ihracına bağlı olmuştur. Diğer tüm Doğu Avrupa ülkeleri gibi Sovyet yanlısı bir politika benimseyen Bulgaristan, Romanya ve Polonya gibi ülkelerden de Soğuk Savaş sırasında Sovyetler Birliği'ne göstermiş olduğu sadakatle ayrılmıştır. Bu sadakatin en önemli nedeni, Rusların Bulgarlar tarafından Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlıklarını almalarına yardımcı olan kurtarıcılar olarak görülmesidir (Demirtaş-Coşkun, 2008: 21). Bulgarların bağımsız olduğu yıllarda Rus yanlısı ve Rus karşıtı siyasetçilerin mücadeleleri Bulgar iç siyasetinin en önemli unsuru olmuştur. Çünkü bu mücadelenin kazananları daha sonra Bulgar dış politikasını belirleme konusunda da söz sahibi olmuşlardır.

Rusların Bulgar tarihinde önemli bir yer edinmelerinin diğer bir nedeni de Ortodoks ve Slav kardeşliğine dayanan yakınlıktır. II. Dünya Savaşı sonrası ülkedeki komünist karşıtlarının ve diğer muhaliflerin temizlenmesi ile birlikte Bulgar Komünist Partisi kurulmuş ve Bulgaristan'ın dış politikası bir uydu devleti olarak Sovyetler Birliği liderliğindeki Doğu Bloku'na entegre edilmiştir. Bunun karşılığında sahip olduğu ayrıcalıklar da Bulgar ekonomisinin gelişmesine yardımcı olmuştur. Bulgaristan'ın en büyük avantajlarından birisi Karadeniz'in batı kıyısında yer alması ve buradaki plajların Sovyetler Birliği ve diğer Doğu Avrupa ülkelerinin vatandaşları arasında çok önemli bir yere sahip olmasıydı. Buralardan elde edilen turizm gelirleri ve balıkçılık Bulgaristan'ın Karadeniz'deki tek aktivitesi olmuştur.

Bulgaristan'daki Türk azınlığının varlığı nedeniyle de Türkiye ile ilişkilerinde zaman zaman problemler yaşayan Bulgaristan, Karadeniz konusunda Türkiye ile görüşmek konusunda isteksiz olmuştur (Tahir, 2015: 566). Soğuk Savaş döneminin yarattığı gerginlik Karadeniz'in arka planda kalmasına ve oluşabilecek potansiyel işbirliğinin aksamasına yol açmıştır. Bulgaristan'a diğer Doğu Avrupa ülkelerine gaz akışını sağlamak üzere karadan borular döşeme yoluna giden Sovyetler Birliği Karadeniz'i bir güzergah olarak kullanmamıştır.

Soğuk Savaş dönemindeki durum daha çok siyasi ideolojiler çerçevesinde şekillendirildiği için, farklılıklara dayalı bir Karadeniz bölgesel işbirliğine gidilmesi gündeme gelmemiştir. Ülkelerin birbirleriyle işbirliği yapabilmeleri bağlı oldukları Doğu veya Batı kutuplarının izin verdiği konularla sınırlanmıştır. Bu tarz bir girişimin tartışılması ancak bazı siyasi değişikliklerin ardından gelmiştir (Ralchev, 2015: 123).

Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Bulgaristan'ın Karadeniz Dış Politikasının Şekillenmesi

Bulgaristan'da komünizmin yıkılmasının en önemli nedeni Türklerin isimlerinin değiştirilmesi ve buna yönelik olarak başlatılan protesto hareketleridir (Tahir, 2015: 571). Önceleri kendilerini demokratik bir yönetim olarak niteleyen Bulgar Komünist Partisi otoriter uygulamalarını kontrolündeki basın organları aracılığıyla demokratik bir politika olarak yansıtmaya çalışmıştır. Fakat halkın meydanlara çıkması ve diğer Doğu Avrupa ülkelerindeki komünist yönetimlerin bir bir yıkılması Bulgaristan'da da benzer bir etkiye yol açmıştır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde liberal demokratik düzene geçmeye çalışan Doğu Avrupa ülkeleri yönünü Avrupa'ya çevirmiştir. Bulgaristan da gerek AB gerekse NATO gibi kuruluşlara üyelik yönünde ilk adımlarını atmıştır. Bu bağlamda Bulgar Komünist Partisi, demokrasiye geçiş sürecinde Bulgar Sosyalist Partisi (Balgarska Sotsiyalisticheska Partiya) ismini almıştır. Eski komünist üyelerle yeni düzene geçiş yapan Bulgar Sosyalist Partisi yine iktidarı elinde tutmuş ve Bulgar dış politikasını belirleme tekeline sahip olmuştur. Batılı ülkelerle müzakereler yürüten Bulgaristan'ın Rusya ile ilişkileri normal seyrini sürdürmüş ve Bulgar Sosyalist Partisi üyeleri arasında Rusya ile ilişkilerin daha da geliştirilmesi yönünde farklı arayışlara gidilmiştir.

Fakat 1990'ların ilk yarısında Bulgaristan'ın geçirdiği her iki ekonomik krizde Rusya'nın yardım edememesi Bulgaristan'daki iktidarın sağcı Demokratik Güçler Birliği'nin eline geçmesini sağlamıştır (Ralchev, 2015: 125). Demokratik Güçler Birliği'nin politikaları Bulgaristan'ı NATO ve AB'ye yaklaştırırken Rusya'dan uzaklaştırmış, Bulgaristan NATO ve AB üyeliğine başvurmuştur. Enerji açısından tamamen Rusya'ya bağımlı olan Bulgaristan bir yandan da ekonomik olarak Rusya ile işbirliğini arttırmaya çalışmıştır. Bunun en önemli göstergesi de Bulgar Devlet Rafinerisi Neftohim'in tamamının Rus Lukoil'e satılması olmuştur. Siyasi ve ekonomik ilişkilerin belirlenmesindeki bu ikilem Bulgaristan iç politikasındaki siyasi partilerin de farklı bakış açılarını göstermiştir. Sosyalist partinin Moskova'da eğitim alan ve komünist dönemde yönetimde yer alan elit üyeleri AB ve NATO gibi kuruluşlara üyeliğe mesafeli yaklaşırken, diğer sağ ve liberal partiler de Batı ile yakınlaşmaya çalışmışlardır. Bu ikilem Karadeniz'deki ekonomik işbirliği ve enerji transferi konusunda gündeme gelen petrol boru hatları konularında da kendisini göstermiştir.

Türkiye'nin girişimleriyle 1992'de kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü bölgesel açıdan en geniş katılımlı toplantı platformu olmuştur. Türkiye, Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Romanya, Rusya, Ukrayna, Ermenistan, Moldova, Gürcistan ve Yunanistan arasında imzalanan anlaşma ile kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, sadece kıyıdaş ülkeleri değil aynı zamanda yakın çevrede olan ve Karadeniz bölgesi ile ekonomik, kültürel ve siyasi bağları olan diğer ülkeleri de bir çatı altında toplamıştır (<http://www.iris-bg.org/fls/Chernomorskiaregion.pdf> - 10.12.2015). Fakat bu kadar geniş tabanlı bir örgütün Türkiye'nin girişimiyle kurulmuş olması bazı şüphelere yol açmıştır (Erol 2012: 6). Başta Bulgaristan ve Romanya gibi ülkeler bu hamleyi Türkiye'nin bölgedeki gücünü artırma isteği olarak algılamış ve bu durumu AB üyeliği ile dengeleme çabasına gitmiştir. Esasın da Rusya ve Türkiye'nin Karadeniz'deki güç mücadelesinden çekinen Bulgaristan ve Romanya gibi ülkelerin stratejisi Karadeniz'de diğer aktörlerin de varlığıyla kendilerine yeni bir rol belirleme arayışı olmuştur.

Bulgaristan'ın NATO ve Avrupa Birliği Üyeliği ve Yumuşak Gücün Karadeniz'e Girmesi

1990'ların ikinci yarısından itibaren NATO ve Avrupa Birliği üyelikleri Bulgar dış politikasının en önemli hedefi olmuştur. Özellikle Demokratik Güçler Birliği'nin iktidarından sonra belirli bir düzene oturan bu hedefler diğer siyasi partilerin de gerçekleştirmek istediği öncelikler arasına girmiştir. Bölgedeki stratejik amaçlarına bu iki örgütlere üyelikle erişebileceğini düşünen Bulgaristan, Soğuk Savaş sonrası dönemde, askeri güvenliği açısından NATO'ya ve ekonomik gelişimi bakımından da Avrupa Birliği'ne üyeliği siyasi hedef olarak belirlemiştir. Nitekim 2004 yılında NATO üyeliği ve 2007 yılında da Avrupa Birliği üyeliği gerçekleşmiştir. Bu üyeliklerin Karadeniz bölgesi açısından da farklı sonuçları olmuştur.

Bulgaristan ve Romanya'nın NATO'ya üye olması NATO'nun faaliyet alanını Karadeniz'e taşımasını gündeme getirmiştir. Türkiye'nin buna itiraz etmesiyle birlikte, Romanya ve Bulgaristan Amerika Birleşik Devletleri'ne Karadeniz'deki liman şehirlerinde üs açma izni vermişlerdir (Özdamar 2011: 8). Rusya'da kendisinin kuşatıldığı hissi yaratan bu durum kısmen gerginliğe yol açsa da derin bir krize dönüşmemiştir. Fakat NATO üyeliği ile birlikte Bulgaristan'ın Rusya'nın yörüngesinden çıktığı kesinleşmiştir. Amerika'nın NATO'nun Doğu'ya doğru genişlemesini kendi çıkarları için elzem görmesi, bu ülkelerin bölgedeki Amerikan çıkarları için önemini ortaya koymuştur (Erol vd. 2012: 21).

2007 yılındaki Avrupa Birliği üyeliği Bulgaristan'ın Karadeniz stratejisini ciddi bir biçimde etkilemiştir. Bu durum tarihinde ilk defa Karadeniz'e kıyısı olan Avrupa Birliği'nin Karadeniz'e yönelik bakışını da değiştirmiştir. Almanya'nın baskıları sonucu AB Karadeniz'e yönelik yeni bir strateji belirlemiş ve "Karadeniz sinerjisi" isimli programını açıklamıştır (http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/com07_160_en.pdf - 11.12.2015). Bu bağlamda çev-

re, ulaşım ve enerji gibi üç başlık altında işbirliği yapmayı öngören AB, bunu komşu ülkelerin demokratikleşme çabalarına destek biçiminde gerçekleştirmeyi tasarlamıştır. Bu alandaki politikaların belirli bir standarda oturulması daha yakın bir işbirliğinin oluşturulmasına katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

Avrupa Birliği'nin yine bölge ülkelerine yönelik olarak belirlediği bir diğer strateji de Avrupa Komşuluk Politikası olmuştur. AB üyesi ülkelere sınırları olan ve AB üyesi olma ihtimali olmayan ülkelere yönelik olarak geliştirilen Avrupa Komşuluk Politikası, AB demokratik ve siyasi değerlerinin diğer ülkeler tarafından da benimsenmesini sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. Avrupa Birliği'nin Karadeniz'e doğru genişlemesi, Bulgaristan tarafından kendi bölgesel gücünü artırma sürecinde bir fırsat olarak görülmüştür. Avrupa Birliği'nin prensiplerini bölge ülkelere yayma ve dolaşısıyla AB üyesi olarak kendi prestijini artırma peşinde olan Bulgaristan, Yunanistan'ın AB üyesi olarak Balkanlar'da takip ettiği türde bir dış politika izleme çabasına girmiştir (Karagiannis 2013: 75). Fakat Avrupa Birliği'nin daha önce elinde olan ekonomik imkanların bu dönemde sınırlı olması Bulgaristan'ın bölgedeki ekonomik açılım planlarını engellemiştir.

Bulgaristan ve Romanya'nın Avrupa Birliği'ne üye olmaları ve AB'nin ilk defa Karadeniz'e doğrudan bir çıkışının olması burayı bir sınır bölgesi haline getirmiştir. Esasında köprü görevi görmesi beklenen Karadeniz'in AB'nin yeni sınırı olarak algılanması bazı siyasi programların ortaya çıkmasına yol açmıştır (Lyubcheva 2010: 6). 2003 yılında oluşturulan Avrupa Komşuluk Politikası, bir yandan Karadeniz'e kıyısı olan ve AB üyesi olması öngörülme-yen ülkeler için bir strateji belirlerken, bir yandan da bu bölgenin Avrupa'nın yeni sınırlarının güvenliği konusundaki önemini vurgulamıştır. Böylece Azerbaycan, Gürcistan, Ukrayna ve Ermenistan gibi ülkeler AB'nin yeni komşuları olarak görülmüş ve bu ülkelere Avrupa'nın değerlerinin siyasi, kültürel ve ekonomik projeler yoluyla aşılması kararlaştırılmıştır. Meydana gelen bu gelişmeler de Avrupa Birliği'nin "yumuşak güç" olgusunun bölgeye yerleşmesi olarak görülmüştür (Andreev 2008: 98). Özellikle 2007'den sonraki dönemde Almanya'nın da baskılarıyla, Avrupa Birliği'nin Karadeniz politikası daha çok bölge ülkelerini demokratikleştirme ve sınır ötesi işbirliklerine giderek onları siyasi reformlar yapma konusunda teşvik etmek şeklinde olmuştur. Böylece Rusya ile ilişkilerin de gelişmesini sağlayacak bu yaklaşım biçimi Avrupa'nın arzuladığı bölgesel düzenin sağlanması üzerine kurulmuştur.

Fakat NATO ve AB'nin Doğu'ya doğru genişlemesi Rusya'nın da bölge ile ilgili stratejisini önemli ölçüde etkilemiştir. Bu genişlemenin Ukrayna'yı da etkisi altına alabileceğinden endişe eden Rusya, Kırım'daki varlığını baskı unsuru olarak kullanmış (Erol vd. 2015: 269) ve Ukrayna'nın NATO ve AB ile yakın ilişkiler kurmasını engellemiştir. AB'nin Ukrayna ile kurmak istediği yakın ilişkiler Rusya yanlısı iktidarlar ve siyasi partiler tarafından sabote edilmiş ve Ukrayna bölgede yalnızlaşmıştır.

Enerji Güvenliği ve Karadeniz Havzasındaki Uyuşmazlıkların Gündeme Gelmesi

Eski sosyalist ülkelerin birçoğunun kaderini paylaşan Bulgaristan, enerji açısından Rusya'ya %90-%100 oranında bağımlıdır. Bu bağımlılığın inşası Bulgaristan'ın II. Dünya Savaşı sonrası dönemde gerçekleştirdiği modernleşme ve şehirleşme ile olmuştur. O dönemde karayoluyla Ukrayna ve Romanya'dan geçen boru hattı ile Bulgaristan'a Rusya'dan enerji akışı gerçekleştirilmiştir. Fakat Doğu Bloku'nun yıkılması ve Bulgaristan'ın dış politikada NATO ve Avrupa Birliği gibi uluslararası kuruluşlara üye olması Rusya tarafından hoş karşılanmadığı için Bulgaristan enerji ihtiyacını karşılayabileceği farklı kaynak arayışına gitmiştir. Rusya'nın 2004 yılının kış aylarında turuncu devrim sonrası Ukrayna'ya giden gazı kesmesi Bulgaristan ve Romanya'yı da etkilemiştir (<http://www.theguardian.com/world/2006/jan/02/russia.ukraine> 10.12.2015). Karadeniz havzasına yönelik yeni bir strateji belirleme hazırlığı yapan AB, bölgedeki varlığını hissettirme konusunda farklı girişimlerde bulunmuştur.

Uzun bir dönemden sonra enerjinin uluslararası politika açısından önemini kavrayan Avrupa Birliği, alternatif enerji kaynakları arayışına girmiştir. İlk defa 1973'teki Arap-İsrail Savaşı sırasında ortaya çıkan petrol krizi ile tartışılmaya başlanan "enerji güvenliği" kavramı, Rusya-Ukrayna geriliminden sonra Avrupa Birliği'nin de gündemine gelmiştir (Winrow 2007: 219). AB üyesi ülkeler arasında Rusya'ya olan enerji bağımlılığının %90-%100'ü bulması AB'yi harekete geçirmiş ve alternatif enerji kaynakları arayışına gidilmiştir. 2004 krizi sırasında Rus gazının kesilmesi sonucu günlerce soğukta kalan Bulgaristan, AB'nin bir enerji politikası olması konusundaki girişimlerini arttırmıştır. Karadeniz'deki hassas durum ve ülkelerin içinde buldukları konjonktür düşünülerek enerji güvenliği terimi; "vatandaşların ve sanayinin öngürülen bir süre içinde, yeterli miktarda enerjiye kesinti korkusu yaşamadan makul bir fiyatla erişebilmesi" anlamına gelmektedir (Winrow 2007: 219). Biraz dar bir tanım olarak görülse de gerek enerji kaynağı olan ülkelerin gerekse enerjinin geçiş yolu üzerinde bulunan ülkelerin istikrarlı ülkeler olmasına özellikle vurgu yapılmıştır. Bu nedenle gerek satıcı gerekse alıcı olan tarafın karşılıklı iradesiyle belirlenen enerji akışı ve fiyatının istikrarlı oluşu enerji güvenliğinin en önemli unsuru olmuştur.

2007 yılında yayımlanan Karadeniz Sinerjisi isimli belge Karadeniz bölgesindeki çok taraflı işbirliğinin Avrupa Birliği çatısı altında geliştirilmesine yönelik yeni bir strateji belirlemiştir. Dondurulmuş ihtilaflar konusuna vurgu yapılarak bu tür potansiyel çatışma alanlarının AB'nin sınırlarının yanı başında olması, enerji güvenliği açısından yeni önlemlerin alınmasına neden olmuştur (http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/com07_160_en.pdf - 10.12.2015). Dahası AB'nin bu tür uyuşmazlıkları sona erdirmek için arabulucu rolü üstlenmesi de kararlaştırılmış ve enerji arzına engel olabilecek olayların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde

vesinde başlatılan AB-Rusya Enerji Diyalogu ve Orta asya ülkeleriyle AB arasındaki görüşmeler bu girişimin bir ürünü olmuştur. Orta Asya, Kafkaslar ve hatta Orta Doğu'daki enerji kaynaklarının Avrupa ülkelerine güvenli yoldan ulaştırılması olgusu Avrupa Birliği'nin genişleme stratejisini de ciddi olarak etkilemiştir. Enerji kaynaklarına daha da yakınlaşan AB sınırları, bu kaynakların bulunduğu ülkelerdeki siyasi rejimlere de Avrupa'nın değerlerinin aşılması misyonunu beraberinde getirmiştir. Karadeniz'e sahili olan üye ülkelerden ziyade AB kurumları tarafından yürütülmekte olan bu stratejinin başarısı zamana bağlı olmakla birlikte, hedefinin ne derece doğru berirlendiği tartışılabilir.

Karadeniz'deki Petrol Boru Hatlarının Güzergahının Belirlenmesinde Bulgaristan'ın Tutumu

Soğuk Savaş'ın sona erdiği yıllarda Batı ile Rusya arasındaki buzlar erirken Yunanistan da bölgede AB üyeliğinin kendisine verdiği prestiji kullanarak (Karagiannis 2013: 80) sadece bir enerji koridoru olmayı değil, aynı zamanda da kendi enerji kaynaklarını arttırmaya çalışmıştır. Rusya ve AB, Türk Boğazları'ndan yapılan petrol sevkiyatını azaltmak ve Boğazları devre dışı bırakmak amacıyla farklı boru hattı güzergahı arayışına girmişlerdir. Bu çabanın ilk ürünü de, Yunanistan'ın da ihtiyacını büyük ölçüde karşılayacak Burgaz-Dedeağaç Boru Hattı olmuştur. Projenin ilk ortaya çıktığı 1990'lı yılların başında Bulgar yönetimi konuya olumlu yaklaşmış ve projenin Bulgaristan'ın stratejik önemini arttıracığını düşünmüştür (http://www.mi.government.bg/files/useruploads/files/epsp/22_energy_strategy2020_.pdf - 09.12.2015). 2007 yılında Bulgaristan, Rusya ve Yunanistan başbakanları tarafından imzalanan projede, Rusya %51 pay sahibi olurken geriye kalan %49 da Bulgaristan ve Yunanistan arasında eşit bir şekilde paylaştırılmıştır.

Burgaz-Dedeağaç Boru Hattı'nı Bulgaristan adına Bulgar Sosyalist Partisi lideri ve dönemin başbakanı Sergey Stanishev imzalamıştı. Bulgaristan'da daha o dönemde proje karşıtı gösteriler çevreci gruplar tarafından organize edilmiş fakat Rus yanlısı tavrı ile bilinen BSP bu gösterileri göz ardı etmiştir. Hatta 2009 yılında, boru hattının geçeceği Karadeniz kıyısındaki Pomorie sakinleri %98.97 gibi bir oranla referandumda projeyi reddetmiştir (<http://dnes.dir.bg/news.php?id=4453908> - 10.12.2015). 2009 Temmuz'unda Bulgaristan'da gerçekleşen iktidar değişimi ile Sosyalis Parti dönemi sona ermiş ve muhafazakâr eğilimleriyle bilinen Borisov liderliğindeki GERB iktidara gelmiştir. Boyko Borisov'un liderliğindeki Bulgaristan, giderek kendisini Rusya'dan soyutlamaya çalışmış ve Avrupa'nın isteğiyle bunu enerji alanındaki faaliyetlerine de yansıtılmıştır.

Rusya'ya aşırı bağımlı olmaktan çekinen Borisov kabinesi 2009 yılında projeden çekilebileceği sinyallerini vermiş ve 2011 yılında da Bulgaristan'ın Burgaz-Dedeağaç Boru Hattı projesinden ayrıldığını resmen duyurmuştur. Turizm faaliyetlerini engelleme, çevre kirliliği yaratma gibi farklı nedenlere dayandırılan bu vazgeçme eylemi daha sonra da ekonomik sebeplere bağ-

lanmıştır (<http://www.ekathimerini.com/148313/article/ekathimerini/bu-siness/bulgaria-abandons-burgas-alexandroupoli-oil-pipeline-plan> - 09.12.2015). Bulgar makamları boru hattının inşasının çok maliyetli olacağını ve Bulgar ekonomisinin bu maliyeti kaldıramayacağını belirtirken bazıları da projenin gerçekleşmesinin Bulgaristan'a pek fazla gelir getirmeyeceğini açıklamıştır. Siyasi açıdan da bakıldığında, enerji kaynaklarını çeşitlendirmek isteyen Bulgaristan, Burgaz-Dedeğaç projesi ile enerji koridoru görevi görürken bir başka açıdan Rusya'ya bağımlı hale gelmektedir. Bu nedenle bu projenin iptalinin Avrupa Birliği'nin baskısı ile olduğu da tartışılmıştır (<http://www.euractiv.com/sections/energy/borissov-warns-bulgarias-energy-projects-catastrophe-311192> - 10.12.2015).

Burgaz-Dedeğaç projesiyle ilgili tartışmalar devam ederken, 2013 yılında Bulgar Sosyalist Partisi iktidara gelmesi durumunda projeyi gerçekleştireceği sözünü vermiştir. Fakat parlamentodaki çoğunluğu sağlayamaları neticesinde Bulgaristan'ın projeden çekilmesi kesinleşmiş ve taraflar uluslararası tahkime giderek Bulgaristan'ın anlaşmadan çekilmesi nedeniyle ödemesi gereken tazminat miktarının ne olacağını belirleme sürecine girmişlerdir. AB'ye üyelik sürecinde Bulgaristan Belene Adası'nda bulunan Kozluduy nükleer santralının bazı bölümlerini kapatmak zorunda kalmıştır. Daha sonra yeniden modernize edilmesi kararlaştırılan nükleer santralin inşası görevinin Rus şirkete verilmesi AB'yi endişelendirmiştir. Gelen baskılar üzerine Bulgaristan, masraflar ve çevre kirliliği gibi nedenler göstererek Rusya'nın desteklediği nükleer santral projesinden vazgeçtiğini duyurmuştur (Maltby 2015: 822).

Enerji arzının azalması ve Bulgaristan'daki elektrik fiyatlarının artması üzerine Bulgaristan Başbakanı Boyko Borisov AB'ye başvurarak konuyla ilgili bir çözüm bulunmasını talep etmiştir. Tüm bunların üzerine 2014 Aralık ayında Rusya'nın Güney Akımı projesinin rafa kaldırıldığını açıklaması Bulgaristan'daki enerji sektörünün problemlerini arttırmıştır. Enerji ihtiyacının karşılanması sürecinde %90 oranında Rusya'ya bağımlı olan Bulgaristan'ın bu bağımlılığını AB aracılığıyla değiştirmeye çalıştığı görülmektedir.

Rusya ile enerji alanındaki mesafeli durum diğer alternatif enerji yollarının gözden geçirilmesini gerekli kılmıştır. Bu çerçevede de ilk akla gelenler Nabucco ve TANAP olmuştur. Doğu Avrupa'daki enerji arzında var olan Rus tekeline alternatif olabilecek bazı yollar arayan AB, Türkiye ile anlaşma imzalayarak Orta Asya ve İran gazını Avrupa pazarına taşıyacak yeni bir boru hattı projesi geliştirmiştir. Önceleri tedarikçilerinin kimler olacağını belli olmaması nedeniyle eleştirilen Nabucco projesi, Rusya ile gerilen ilişkiler nedeniyle tekrar öncelik haline gelmiştir (Roberts 2006: 217). Bu arada son zamanlarda bir de Azeri gazının Avrupa'ya taşınma projesi olarak gündemde olan TANAP projesi Bulgaristan'ın ilgilendiği diğer bir konu olmuştur. Bulgaristan'ın Rusya'ya olan bağımlılığını ciddi derecede azaltma potansiyeli bulunan TANAP projesi, ülkenin enerji güvenliği bağlamında belirlemiş olduğu stratejik hedeflere de cevap verdiği için Bulgaristan'ın ilgisini

çekmiştir (Maltby 2015: 824). Nabucco ve TANAP Orta Doğu, Orta Asya ve Hazar'daki enerji kaynaklarını Batı'ya taşıyabilecek iki stratejik proje olarak önemini korumaktadır. Son zamanlarda Batı ile İran arasındaki anlaşma da İran'ın Nabucco projesinde kilit tedarikçi ülke olma rolünü üstlenebileceğini göstermiştir.

Karadeniz'deki Çatışmalar ve Bulgaristan'ın Tutumu

Geleneksel olarak Rus yanlısı bir dış politika izleme konusunda tarihsel yatkınlığı olan Bulgaristan'ın AB'ye üyeliği bu durumu değiştirmeye başlamıştır. NATO ve AB üyeliğinin ilk yıllarında Batı ittifaki içindeki "Rus truva atı" olarak adlandırılan Bulgaristan'ın bu tutumu yavaş fakat emin adımlarla değişmektedir. AB'nin ortak dış politika geliştirme çabaları çerçevesinde kendi rolünü arttırmayı ve Karadeniz bölgesinde Avrupa'nın nüfuzundan yararlanmayı planlayan Bulgaristan'ın bu çabaları, 2008 Rusya-Gürcistan savaşı ve 2014 yılında da Rusya'nın Kırım'ı ilhaki sırasında yaşanan gelişmeler neticesinde sekteye uğramıştır. Her iki kriz sırasında da Rusya'ya karşı sert bir tavır takınmaktan kaçan Bulgaristan'ın bu hareketinin arkasında yatan neden enerji ihtiyacı dolayısıyla Rusya'ya olan bağımlılığıdır (Kardaş 2011: 42). AB'nin izlediği stratejiyi benimseyen Bulgaristan, bu kriz sırasında diplomatik açıdan daha etkin bir rol üstlenme fırsatını kaybetmiştir. Geleneksel olarak Rusya ile yakın ilişkileri olan Bulgar diplomatlar, Rus makamları nezdindeki mevkiidatlarıyla iletişime geçmeyerek pasif bir rol izlemiş ve Avrupa Birliği ile Rusya arasında bir köprü görevi görememiştir. 2008 yılındaki savaşın Bulgaristan'a verdiği en önemli uyarı enerji kaynaklarını çeşitlendirme konusundaki girişimlerini arttırması yönünde olmuştur.

2014 yılına kadar birkaç kez Ukrayna'ya giden gazı kesen Rusya, Bulgaristan ve Romanya gibi ülkelerin de gaz kesintisinden etkilenmesine neden olmuştur. Her ne kadar Ukrayna'yı devre dışı bırakacak yeni boru hatları inşasına yönelse de, Rusya Sovyetler Birliği sonrası kaybettiği gücünü enerji yoluyla elde etme çabasına girmiştir. 2014 yılında Rusya'nın Kırım'daki Rus azınlığına kötü muamele edilmesini bahane ederek Kırım'ı ilhak etmesi Avrupa Birliği tarafından kınanmış ve Kırım'ın Rusya ile birleşmesi tanınmamıştır. Bulgaristan da bir AB ülkesi olarak bu birleşmeyi tanımamış ve Kırım'daki Bulgar azınlığın haklarının korunması ile ilgili çekincelerini belirtmiştir (Ukrayna i Balgarskoto Maltsinstvo, Deutche Welle haberi, 15.3.2014). Bir yandan Ukrayna'daki etnik Bulgarlara vatandaşlık veren Bulgaristan, diğer taraftan onların bölgedeki varlığını koruyarak kendisi için Karadeniz bölgesinde bir etki alanı yaratmaya çalışmaktadır.

Gerek Ukrayna gerekse Gürcistan'ın NATO ve AB üyeliğini gerçekleştirme çabalarında pek bir katkısı bulunmayan Bulgaristan bu konuda sadece AB'nin bölgedeki politikalarına güvenmiş ve oldukça edilgen bir tavır takınmıştır. ABD ve Avrupa Birliği ülkeleri hem Kırım hem de Gürcistan

gerginliğinde pasif bir politika izleyerek doğrudan Rusya'yla karşı karşıya gelmemeye çalışmışlardır (Erol 2014: 5). Dolayısıyla, NATO ve AB gibi örgütlere üye olan Bulgaristan da bu çizgiden sapmamış ve Rusya'nın Kırım'ı ilhakını kınamakla yetinmiştir. Bulgaristan'ın ekonomik durumunun kötü olması ülkenin yumuşak bir güç olarak bölgedeki varlığını kuvvetlendirmesini engellemiştir. Buna karşın Rusya'nın çıkarlarını korumak amacıyla güç kullanmaktan çekinmemesi Karadeniz'deki güç dengelerini değiştirmiştir (Biersack ve diğerleri 2014: 251). Avrupa Birliği ve NATO'nun Gürcistan ve Ukrayna konusundaki kararsızlığının bedeli her iki ülkenin de toprak bütünlüğünün Rusya tarafından bozulması olmuştur. Kırım'ın ilhaki sonrası Avrupa Birliği Rusya'ya ekonomik yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Fakat Ağustos 2014'ten beri uygulanan bu yaptırımlar başta eski Doğu Bloku ülkeleri olmak üzere tüm AB üyelerini etkilemektedir (Biersack ve diğerleri 2014: 261). Bulgaristan da Rusya ile yakın ticari ilişkileri olduğu için yaptırımlardan ekonomik açıdan kötü etkilenmektedir. Turizm gibi konularda herhangi bir sıkıntı olmamakla birlikte Ruslar Bulgaristan'ın Karadeniz kıyısındaki şehirlerinde mülk satın alma yarışına girmişlerdir. Ülkenin AB üyesi olması ve emlak fiyatlarının da uygun olması sonucu birçok Rus mülk sahibi olması nedeniyle ikamet izni alarak Bulgaristan'da yaşamaya başlamıştır.

Sonuç

Rusların yardımı ile Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan Bulgaristan'ın Rusya ile olan ilişkileri Karadeniz bölgesine yönelik siyasetini de etkilemiştir. Her iki dünya savaşına da Rus karşıtı cepheye giren Bulgaristan, savaşları kaybetse de Ruslar tarafından kötü bir şekilde cezalandırılmamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası da Bulgaristan'ı Nazi Almanyası'ndan kurtardığına inanılan Rusya, Bulgar halkı tarafından tarihsel olarak müttefik kabul edilmiş ve Ruslar "bratushki" yani "kardeşler" şeklinde adlandırılmıştır. Gerek Slav kardeşliği gerekse Ortodoks olmalarından kaynaklanan bu tarihi bağlar günümüzdeki siyasi retorik tarafından zorlanmaktadır.

Soğuk Savaş sonrası yüzünü NATO ve AB gibi batılı kuruluşlara çeviren Bulgaristan Rusya'dan uzaklaşmış ve bu çerçevede yeni bir dış politika belirleme sürecine girmiştir. Bu dönüşüm sürecinin bir özelliği de Bulgaristan'ın da kıyıdaş olduğu Karadeniz'in jeopolitik açıdan önemini değiştirmesidir. 2004'te NATO'ya, 2007'de de AB'ye üye olan Bulgaristan'ın Rus etkisinden uzaklaşması çok çabuk gerçekleşebilecek bir durum değildir. Tarihsel yakınlık dışındaki diğer neden de Bulgaristan'ın enerji konusunda %90 Rusya'ya bağımlı olmasıdır.

Bulgaristan'ın NATO'ya üye olması Kuzey Atlantik İttifakı'nın Karadeniz'de savaş gemisi bulundurma olasılığını da gündeme getirmiştir. Fakat Rusya ile gerginlikten kaçınan bölge ülkeleri bu konuda temkinli davranmaktadır. Güvenlik konusunda kendini tamamen NATO'ya teslim eden Bulgaristan'ın Karadeniz konusundaki adımlarını da NATO ve AB nezdinde

koordine etmeye çalıştığı görülmektedir. Fakat 2004 Gürcistan, 2014 Ukrayna krizleri her iki örgütün de Rusya karşısında sınırlı etkiye sahip olduğunu ve dolayısıyla bölgede Rusya ile mücadele edemediğini göstermiştir. Dahası NATO ve AB'nin Ukrayna ve Gürcistan konusundaki kararsızlığı her iki örgüte üye ülkeler arasında bazı ikilemlere sebep olmuştur. Bu ikilemlerin oluştuğu sırada da Karadeniz Havzası'ndaki sınırlar yeniden değişmiştir.

Karadeniz'de Rusya'ya karşı daha farklı bir politika izlemek isteyen AB, alternatif enerji yolları arayışına giderek Rusya'nın Avrupa üzerindeki etkisini zayıflatmaya çalışmaktadır. Bu süreçte bölgede yalnızlaşan AB, Türkiye'ye yönelerek Türk toprakları üzerinden geçecek yeni boru hattı projeleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bulgaristan'ın da ilgilendiği bu projelerin en önemli özelliği Rus gazına karşı Hazar, Orta Asya ve İran enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılmasıdır. Önceleri Avrupa Birliği'nin ilgisizliğinden yavaş ilerleyen projeler, gerek Gürcistan ve Ukrayna krizleri gerekse Bulgaristan gibi ülkelerin AB nezdinde girişimlerde bulunmaları sonucu hızlandırılmış ve en kısa sürede bitirilmesi planlanmıştır.

AB üyesi Bulgaristan bu üyeliğini prestij olarak kullanma ve bu sayede bölgede etkin bir yer edinme çabasına girse de bunda başarılı olamamış ve AB'nin Karadeniz bölgesine yönelik kararsız politikalarının kurbanı olmuştur. Karadeniz sinerjisi ve Avrupa Komşuluk Politikası gibi farklı araçlarla bölgeye yumuşak güç olarak yerleşmek isteyen AB, bunu bölgede var olan üye ülkeler aracılığıyla değil de Brüksel'den gelen tepeden inme bir yönlemlerle gerçekleştirdiği ve Karadeniz'i iyi tanımadan böyle bir adım attığı için bu uygulamalarında pek de başarılı olamamıştır. Bulgaristan'ın da dış politikası Karadeniz ile ilgili olarak bugüne kadar çok yönlü bir strateji belirleme deneyimine sahip olmadığı için Bulgar dış politikasının etkisi sınırlı kalmıştır. Bununla birlikte Nabucco ve TANAP gibi projelerin gerçekleştirilmesi gerek AB gerekse NATO'nun Karadeniz stratejilerinin gözden geçirileceğinin en önemli işaretidir.

KAYNAKÇA

- ANDREEV Svetlozar A. (2008). "The Future of European Neighbourhood Policy and the Role of Regional Cooperation in the Black Sea Area", *Southeast European and the Black Sea Studies*, 8 (2): 93-108.
- BIERSACK John, SHANNON O'Lear (2014). "The Geopolitics of Russia's Annexation of Crimea: Narratives, Identity Silences, and Energy", *Eurasian Geography and Economics*, 55 (3): 247-269.
- BORISOV Warns: <http://www.euractiv.com/sections/energy/borissov-warns-bulgarias-energy-projects-catastrophe-311192> (10.12.2015).
- BULGARİSTAN Hükümeti, Energiyna Strategiya na Republika Balgariya do 2020: Za Nadejdna, Efektivna i Po-Chista Energetika (Bulgaristan Cumhuriyeti'nin 2020 Enerji Stratejisi: Ümitli, Hızlı ve Daha Temiz bir Enerji):

- http://www.mi.government.bg/files/useruploads/files/epsp/22_energy_strategy2020_.pdf – (09.12.2015).
- Bulgarian abandons... <http://www.ekathimerini.com/148313/article/ekathimerini/business/bulgaria-abandons-burgas-alexandroupoli-oil-pipeline-plan> (09.12.2015).
- Chernomorskiyat Region: Strategicheski Balans i Politiki: <http://www.iris-bg.org/fls/Chernomorskiaregion.pdf> (10.12.2015).
- Communication – Black Sea Synergy: http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/com07_160_en.pdf (10.12.2015).
- DEMİRTAŞ-Coşkun Birgül (2008). "Bulgaria", Mustafa Kibarođlu (der.) *Turkey's Neighborhood*, Ankara, BRC Matbağacılık, s. 19-47.
- EROL Mehmet Seyfettin ve SERTİF Demir (2012). "Amerika'nın Karadeniz Politikasını Yeniden Deđerlendirmek", *Gazi Akademik Bakış*, 6(11): 17-33.
- EROL Mehmet Seyfettin (2012). "Türkiye'nin Orta Asya Politikasına Rusya Federasyonu ve Bölge Ülkelerinden Genel bir Bakış", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12(I): 1-20.
- EROL Mehmet Seyfettin (2014). "Ukrayna-Kırım Krizi ya da İkinci Yalta Süreci", *Karadeniz Araştırmaları*, 41: 1-14.
- EROL Mehmet Seyfettin ve OĞUZ Şafak (2015). "Hybrid Warfare Studies and Russia's Example in Crimea", *Gazi Akademik Bakış*, 9(17): 261-277.
- European Black Sea Synergy: http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/com07_160_en.pdf (11.12.2015).
- KARAGIANNIS Emmanuel (2013). "Greek Foreign Policy Toward the Black Sea Region: Combining Hard and Soft Power", *Mediterranean Quarterly*, 24(3): 74-101.
- KARDAŞ Şaban (2011). "Geo-strategic Position as Leverage in EU Accession: the Case of Turkish-EU Negotiations on the Nabucco Pipeline", *Southern European and Black Sea Studies*, 11(1): 35-52.
- KATSIKAS Stefanos (2011). *Negotiating Diplomacy in the New Europe: Foreign Policy in Post-Communist Bulgaria*, London, I.B. Tauris.
- LYUBCHEVA Marusya, The Black Sea Region in EU Policies, www.Library.fes.de/pdf-files/bueros/sofia/07769.pdf (11.12.2015).
- MALTBY Tomas (2015). "Between Amity, Enmity and Europeanization: EU Energy Security Policy and the Example of Bulgaria's Russian Energy Dependence", *Europe-Asia Studies*, 67(5): 809-830.
- ÖZDAMAR Özgür (2011). "The Black Sea Region in the New Turkish Foreign Policy", *Black Sea Discussion Paper Series*, No.2: http://edam.org.tr/document/BSPaper_Series2.pdf (10.12.2015).
- Pomorie "ne" na Burgas-Aleksandrupolis: <http://dnes.dir.bg/news.php?id=4453908> (10.12.2015).
- ROBERTS John M. (2006). "The Black Sea and European Energy Security", *Southeast European and Black Sea Studies*, 6(2): 207-223.

Russia Turns off Supplies to Ukraine... <http://www.theguardian.com/world/2006/jan/02/russia.ukraine> (10.12.2015).

TAHİR Nuri Ali (2015). "Bulgar Komünist Partisi ve Bulgaristan'daki Türklerle Yönelik Asimilasyon Politikası", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research*, 8(41): 564-573.

WINROW Gareth (2007). "Geopolitics and Energy Security in the Wider Black Sea Region", *Southeast European and Black Sea Studies*, 7(2): 217-235.

Ukrayna i Balgarskoto Maltsinstvo, Deutsche Welle haberi, 15.3.2014, Kaynak: <http://www.dw.com/bg/> (01.12.2015).